

**ПОГЛЯДЫ А.А. СМОЛІЧА
НА РАЗВІЦЦЁ ПРАМЫСЛОВАЙ ВЫТВОРЧАСЦІ Ў БЕЛАРУСІ**

**OPINION OF A. SMOLICH
AT THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL PRODUCTION IN BELARUS**

І.І. Запрудскі
аспірант
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

I.I. Zaprudski
graduate student
Belarusian State University

Дадзены артыкул прысвечаны навуковай дзейнасці і ўнёску А.А. Смоліча ў станаўленне грамадскай геаграфіі ў Беларусі. У артыкуле аналізуецца навуковыя працы вучонага. Асноўная ўвага надаецца поглядам А.А. Смоліча на развіццё прамысловай вытворчасці ў Беларусі.

This article is dedicated to scientific research and A. Smolich's contribution to the establishment of human geography in Belarus. The article analyzes the scientific work of a scientist. It focuses on the views of A. Smolich on the development of industrial production in Belarus.

Ключавыя словы:эканамічная геаграфія, геаграфія прамысловасці, гістарычная геаграфія, апрацоўчая прамысловасць, раянаванне

Keywords:economic geography, industrial geography, historical geography, manufacturing, zoning

У пачатку 20-х гадоў XX стагоддзя на хвалі “беларусізацыі” грамадскія навукі ў Беларусі атрымоўваюць паскоранае развіццё. Каталізатарамі дадзенага працэсу ў розных галінах навукі з’яўляюцца апантанія вучоныя, навуковая праца якіх з-за палітычнага фактару была неацэнена пры іх жыцці, забыта наступнымі пакаленнямі і адкрыта, перагледжана праз мноства гадоў даследчыкамі. Такой знакавай постацю для геаграфічнай навукі Беларусі з’яўляецца Аркадзь Антонавіч Смоліч.

А.А. Смоліч нарадзіўся 29 верасня 1891 г. у вёсцы Бацэвічы Бабруйскага павета ў сям’і дзьякана. Смолічы жылі ў Бацэвічах толькі першыя пяць-шэсць гадоў пасля нараджэння Аркадзя, затым яго бацька атрымаў новае службовае прызначэнне і сям’я пераехала ў сяло Саламерычы Семкава-Гарадзецкай вобласці пад Заслаўем. Калі сын падрос, бацька адправіў А. Смоліча атрымоўваць адукацыю ў Мінскую духоўную семінарыю, якую ён паспяхова закончыў у 1909 г.

Пасля атрымання духоўнай адукацыі, А. Смоліч вырашыў паступаць у Нова-Александраўскі інстытут сельскай гаспадарскі і лясніцтва ў горадзе Пулавы, што ў Польшчы. Гэта ўстанова была прыроўнена да ўніверсітэта яшчэ ў 1892 годзе па ініцыятыве В.В. Дакучаева, які быў тады дырэктарам інстытута. У гэтым інстытуце А. Смоліч становіцца выхаванцам першай у свеце кафедры глебазнаўства, вучобу ў якой паспяхова заканчвае ў 1916 г. На працягу перыяду вучобы А. Смоліч актыўна ўдзельнічае ў палявых даследаваннях пад кіраўніцтвам А.А. Чалінцава па даследаванню сялянскіх гаспадарак Расіі і Украіны, а практыку праходзіць на знакамітай Энгельгардскай сельскагаспадарчай станцыі ў Смаленскай губерні. Да Лютаўскай рэвалюцыі А. Смоліч працаваў у Мінскім губернскім земстве ў якасці статыстыка, дзе вялікае значэнне для яго далейшай навуковай дзейнасці мела кіраўніцтва перапісам насельніцтва і гаспадаркі Мінскай губерні.

У 1917 г. у Мінску пад рэдакцыяй А. Смоліча стала выходзіць грамадска-палітычная газета «Грамада», якая прадстаўляла сабой друкаваны орган Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ). На думку шэрагу сучасных беларускіх даследчыкаў, з’яўляючыся адным з кіраўнікоў Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі, А. Смоліч быў аўтарам яе праграмы (1920 г.). Прызнаючы будучыню за сацыялізмам, дзе адсутнічаюць эксплуатацыя і прыватная ўласнасць, у праграме БСГ адзначаецца, што пераход да сацыялізму магчымы толькі ў высокаразвітай краіне з перавагай прамысловасці ў вытворчасці і пралетарыяту ў структуры занятага насельніцтву, прычым выключна шляхам рэформаў. Беларусь жа ў той час з’яўлялася аграрнай краінай. А. Смоліч лічыў, што сельская гаспадарка развіваецца па іншых законах, чым прамысловасць, бо зямля не з’яўляецца прадуктам працы. У праграме вылучалася патрабаванне нацыяналізацыі зямлі і перадачы яе сялянам у вечнае карыстанне з правам атрымання ў спадчыну, але без права куплі-продажу. У той жа час А. Смоліч адзначаў неадпаведнасць неадкладнай нацыяналізацыі ўсёй

прамысловасці, бо гэта маглопрывесці да стварэння “*бюракратычнага сацыялізму*” і нават прывесці да эканамічнай катастрофы[1, 2].

Пасля акупацыі Заходняй Беларусі Польшчай, А. Смоліч быў вымушаны пераехаць жыць з Гродна ў Вільню, дзе ён працаваў кіраўніком Беларускага выдавецкага таварыства і настаўнікам геаграфіі на педагагічных курсах. Цяжкае становішча бацькаўшчыны і беларускага народа прывяло вучонага да разумення неабходнасці выдання першага вучэбнага дапаможніка на роднай мове «*Геаграфія Беларусі*», які пабачыў свет у 1919 г. Многія даследчыкі лічаць, што гэты падручнік мае навуковую значнасць нават сёння, а іншыя лічаць яе самай якаснай працай па агульнай геаграфіі Беларусі. Кніга вучонага пачыналася эпіграфам “*Каб Беларусь перастала быць краем, невядомым для саміх беларусаў*” і пераехала 4 перавыданні (апошні ў 1993). Галоўнай заслугой кнігі А. Смоліча з пункту гледжання геаграфіі прамысловасці з’яўляецца падрабязная характарыстыка прамысловай вытворчасці Беларусі на пачатку XX стагоддзя[3].

У падручніку А. Смоліч адзначае, што прамысловая вытворчасць у Беларусі, параўноўваючы з суседняй Украінай, Польшай і Маскоўшчынай, развіта вельмі слаба, акрамя вытворчасці масла, сыру, крахмалу, спірта і спіртных напояў. Да Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі існавала каля 30 буйных прадпрыемстваў па вытворчасці спірта і спіртных напояў, такія прадпрыемствы працавалі ў Івацэвічах, Клімавічах, Ашмянах, Беразіно, Лідзе, Гродне, Брэсце, Мінску і іншых гарадах і мястэчках. Развіццё дадзенай галіны ў краі аўтар падручніка звязваў не са спажывецкім фактарам (“*Беларусь была амаль ня самым цьвярозым краем ува ўсёй Расеі*”), а з агульнай распаўсюджанасцю бульбаводства [3, с. 160]. Другой па колькасці ў Беларусі былі прадпрыемствы па апрацоўцы драўніны і вырабаў з яе, якія размяшчаліся на суднаходных рэках. Прадпрыемствы па апрацоўцы драўніны і вырабу паперы працавалі ў Добрушы, Чашніках, Гомелі, Пінску, Барысаве і іншых населеных пунктах.

Асноўнымі прычынамі слабаразвітасці прамысловасці ў Беларусі вучоны лічыў адсутнасць буйных радовішчаў мінеральных рэсурсаў (жалеза і каменнага вугля) і палітыку расійскага ўраду, звязаную з канцэнтрацыяй вытворчасці каля Масквы і Санкт-Пецярбурга. У той жа час А. Смоліч засяроджваў увагу на тым, што прамысловая вытворчасць у Беларусі зведвала інтэнсіўны рост і выказваў спадзяванне, што, выкарыстоўваючы ўсе свае прыродныя багацці, з часам бацькаўшчына зможа дасягнуць узроўню развіцця іншых еўрапейскіх краін.

Ужо ў першай сваёй працы А. Смоліч прадстаўляе сваё навуковае бачанне да кірунку развіцця прамысловасці ў Беларусі: “*у Беларусі, старане найбольш земляробскай, да таго яшчэ багатай лесам, найшырэй павінны былі-б развіцца тыя віды прамысловасці, якія перарабляюць прадукты гаспадаркі і дрэва, аднак і гэтыя віды прамысловасці ня лішне ў нас развітыя*”, то бок прамысловасць неабходна развіваць паслядоўна на падмурку сельскай гаспадаркі і ўласных прыродных рэсурсаў [3, с. 160]. А. Смоліч лічыў, што фарміраванне рынковых адносінаў павінна быць звязана з развіццём сялянскіх гаспадарак: чым больш селянін будзе мець прадукцыі, тым больш ён зможа прадаць, а затым купіць прамысловых тавараў.

У жніўні 1922 г. урад БССР дазволіў А. Смолічу вярнуцца ў Мінск і прызначыў яго загадчыкам планава-эканамічнага аддзела Наркамата земляробства рэспублікі, а з 1923 г. А. Смоліч пачынае працаваць загадчыкам кафедры геаграфіі БДУ і супрацоўнікам Інстытута беларускай культуры.

У 1924 г. пад кіраўніцтвам А. Смоліча быў заснаваны часопіс «Плуг», а таксама разам з М.В. Азбукіным – Цэнтральнае бюро крязнаўства, задачай якога з’яўлялася каардынацыя дзейнасці крязнаўчых арганізацый і асобных крязнаўцаў. Неабходнасць стварэння крязнаўчых арганізацый дыктавалася таксама малой вывучанасцю тэрыторыі рэспублікі. Вельмі добра гэтую задачу сфармуляваў Аркадзь Антонавіч: “*... Крязнаўчая праца, аб’яднаючы вучонага-даследчыка і маладзенькага піянера-збіральніка калекцый, ёсць адзіная гарантыя таго, што Беларусь перастае быць краем, невядомым для саміх беларусаў, а ў выніку гэтага зменіцца выгляд усяе нашае гаспадаркі, ды і ўсяе беларускае культуры*”.

У гэтым жа годзе А. Смоліч падрыхтаваў даклад да СНК 2 сесіі ЦВК БССР VI склікання «Першае адміністрацыйна-гаспадарчае дзяленне БССР». Гэта не толькі першае, але і вельмі ўдалае эканамічнае раянаванне тэрыторыі тагачаснага БССР. У аснове даннага раянавання быў пакладзены прынцып Дзяржплана СССР, распрацаванага пад эгідай У.І. Леніна: была дасягнута

максімальна магчымая тэрытарыяльная раўназначнасць ствараемых адміністрацыйных адзінак. Таксама пры выкананні раянавання А. Смоліч прымаў да ўвагі неаднароднасць тэрыторыі ў адносінах да яе геаграфічных і эканамічных умоў. Напрыклад, ён тлумачыў адносна вялікую плошчу Мазырскага павета адносна маленькай шчыльнасцю насельніцтва гэтай тэрыторыі. Навуковец выдзеліў на тэрыторыі БССР 10 акругоў: Полацкі, Віцебскі, Аршанскі, Магілёўскі, Калінінскі, Бабруйскі, Мазырскі, Слуцкі, Мінскі і Барысаўскі, што лягло ў аснову адміністрацыйна-гаспадарчага дзялення БССР. Па кожнай акрузе была прыведзена даволі падрабязная характарыстыка з выкарыстаннем гістарычных і статыстычных дадзеных. На аснове матэрыялаў даклада А. Смоліча і працы В.М. Ігнатоўскага «Беларусь» у 1925 г. была створана кніга «БЕЛАРУСЬ. Тэрыторыя, насельніцтва, эканоміка, галоўныя моманты гісторыі. Эканамічны нарыс Савецкай Беларусі і яе акругоў».

Таксама ў 1924 г. А. Смоліч прыняў актыўны ўдзел у стварэнні калектыўнай манаграфіі «Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху», якая складалася з удзелаў такіх людзей, як У.М. Ігнатоўскі, З.Ф. Жылуновіч і А.І. Сташэўскі. Раздзел А. Смоліча ў кнізе меў назву «Эканамічнае становішча Беларусі перад вайною і рэвалюцыяй». Аналізуючы геаграфічнае становішча Беларусі, вучоны адзначае: «...*геаграфічнае палажэнне Беларусі спрыяюць самаму шырокаму разгарненню яе эканамічнага жыцця. Змешчаная ў самай сярэдзіне Эўропы, на крыжыванні вялікіх вадзяных і сухаземных шляхоў...*» У даным раздзеле даваліся поўныя звесткі аб прыродных умовах для гаспадаркі, аб развіцці сельскай гаспадаркі, лесаводства, розных галін прамысловасці, гандлю і іншых сфер жыцця беларускага грамадства ў перыяд ад пачатку Першай сусветнай вайны да Кастрычніцкай рэвалюцыі, г. зн. план характарыстыкі Беларусі меў класічны выгляд – ад фізічнай да эканамічнай геаграфіі[4].

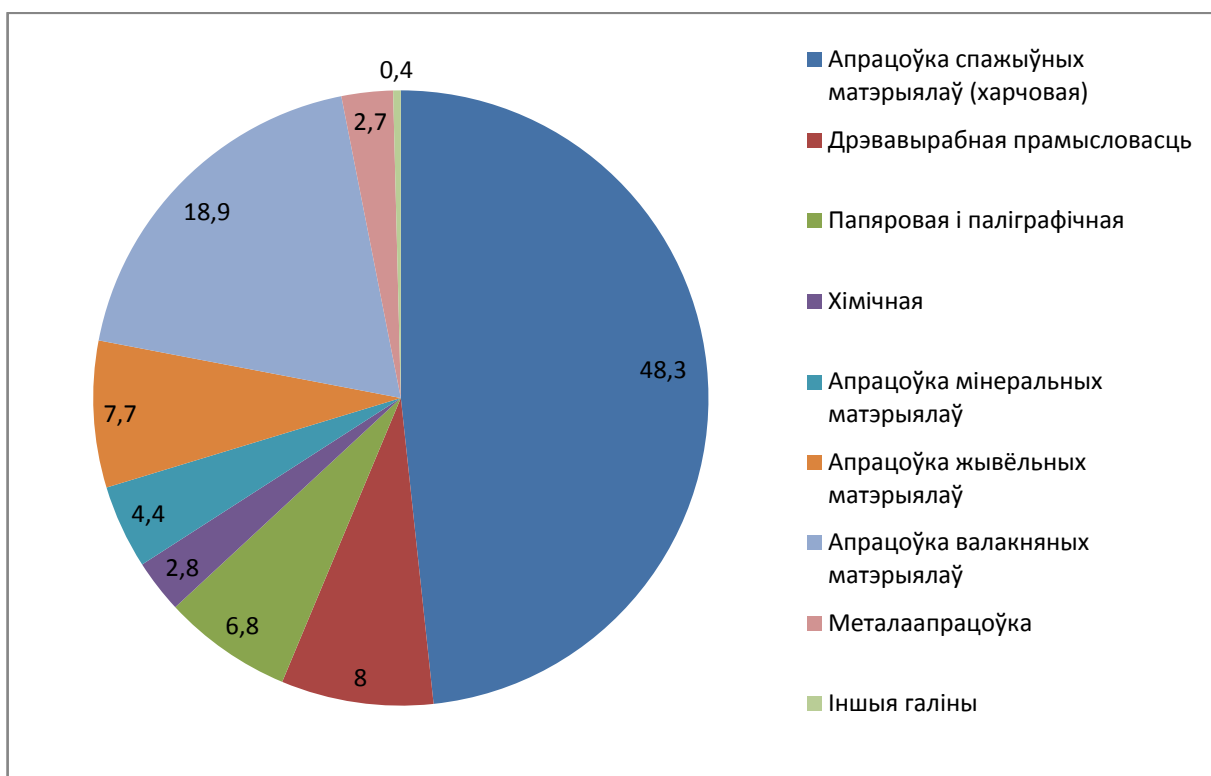
Пераходзячы да аналізу развіцця апрацоўчай прамысловасці, А. Смоліч адзначае, што нявывучанасць мінеральных багаццяў краіны, адсутнасць значнай уласнай сыравіннай базы з'яўляецца адной з галоўных перашкод для будаўніцтва буйной вытворчасці ў Беларусі. Пры гэтым, параўноўваючы эканоміку Беларусі з іншымі краінамі Еўропы, аўтар прыходзіць да высновы, што «...*У сваёй эканамічнай гісторыі Беларусь праходзіла ўсё тыя этапы развіцця, як і сумежныя з ёй заходняя Эўропа, і ў рэзультате гэтага мела сацыяльную структуру бліжэйшую да заходня-эўрапейскай, чым Маскоўшчына*»[4, с. 53]. Слабаразвітасць прамысловасці разглядаецца А. Смолічам як адна з прычын міграцыйнага адтоку насельніцтва з тэрыторыі краіны – вольныя сяляне не маглі працаўладкавацца ў гарадах Беларусі і былі вымушаны шукаць працу на прадпрыемствах Масквы, Санкт-Пецярбургу, Сібіры, Данбасу і Польшы. Пры нармальным развіцці беларускай прамысловасці «*гэты элемент у значнай меры асеў-бы ў прамысловых цэнтрах..., ствараючы ў ёй магутны пралетарскі клас*» [4, с. 55].

Грунтуючыся на статыстычных дадзеннях па развіцці прамысловасці ў Беларусі ў 1908 г. з працы А.Л. Бурбіса, А. Смоліч вылучае на тэрыторыі Беларусі ў этнічных межах больш за 13 тыс. прадпрыемстваў і каля 105 тыс. рабочых. Пры гэтым у 1912 г. у Беларусі налічвалася 105 буйных прадпрыемстваў, дзе працавала каля 33,7 тыс. рабочых. А. Смоліч адзначае нізкую тэрытарыяльную канцэнтрацыю вытворчасці ў краіне і вылучае Беластоцкі і Клінцоўскі прамысловыя акругі, звязаныя з тэкстыльнай вытворчасцю. Заслугай А. Смоліча з'яўляецца характарыстыка галіновай структуры апрацоўчай прамысловасці Беларусі таго часу, якая адлюстравана аўтарам на рысунку 1.

Па меркаванні А. Смоліча галіновая структура прамысловасці Беларусі ў пачатку XX ст. з'яўлялася гарманічнай, рознабаковай і адрознівалася ад краін суседак толькі слабым развіццём металаапрацоўкі, што тлумачылася скіраванасцю прамысловасці з-за канкурэнцыі да здавальнення патрэбаў мясцовага рынку. У якасці геаграфічнай тэрміналогіі А. Смоліч спрабаваў не выкарыстоўваць запазычаных і іншамоўных слоў, а знаходзіў для іх кандовыя эквіваленты. Напрыклад, экспарт–вывоз, імпорт–прывоз, склон–спад, крупны рагаты скот–быдла, здабываючая прамысловасць–нетрапальная прамысловасць і інш.

У 1926 г. А. Смоліч плённа працуе у сельскагаспадарчай секцыі Інбелкульта і выдае артыкул «Арганізацыя сялянскай гаспадаркі ў раёнах Цэнтральнай Беларусі». У дадзеным артыкуле ставіцца пытанне аб выдзяленні раённых тыпаў сялянскай гаспадаркі і іх геаграфічнага размяшчэння ў межах цэнтральнай Беларусі. Па праведзеных даследаваннях быў зроблены вывад,

што неразвітасць гандлю ўплывае на сістэму сельскай гаспадаркі, у тым ліку на спецыялізацыю асобных раёнаў, г.зн. была ўсталявана цесная залежнасць памераў спажывання ад узроўня развіцця гандлёвых адносінаў.

Рысунак 1. Галіновая структура апрацоўчай прамысловасці Беларусі па кошту вырабляемай прадукцыі ў % (складзена аўтарам па матэрыялах 4)

1928 год быў знакавым для А. Смоліча, таму што ён быў абраны членам Дзяржаўнага геаграфічнага таварыства, а ў 1930 г. за працу «Сельскагаспадарчыя раёны БССР у 1927–1928 гг.: Папярэдняя схема і метадалагічныя ўвагі» быў узнагароджаны Малым залатым медалём гэтага таварыства. У гэтыя ж гады А. Смоліч адначасова з’яўляўся загадчыкам кафедры геаграфіі Беларускай Акадэміі навук і аддзела сельскагаспадарчай эканоміі і аграрнай палітыкі пры Беларуска-даследчым інстытуце сельскай і лясной гаспадаркі. А. Смоліч разам з У. Ігнатоўскім, С. Некрашэвічам, В. Ластоўскім распрацаваў Статут Беларускай Акадэміі навук, створаны 1 студзеня 1929 года.

А. Смоліч быў чалавекам з нястрымнай прагай да навукі. За 10 гадоў вучоны паспеў апублікаваць больш за 30 навуковых прац, якія закранаюць праблемы ландшафтнаўстава, раянавання, картаграфіі, эканомікі, навуковай беларускай тэрміналогіі. Прафесар пленна працаваў над складаннем першага атласа БССР, з’яўляўся рэдактарам шэрагу тэрміналагічных зборнікаў, удзельнічаў у складанні батанічнага і сельскагаспадарчага выпускаў.

З пункту гледжання геаграфіі прамысловасці А. Смоліч з’яўляецца адным з першых навукоўцаў, які правёў падрабязнае апісанне ўзроўню эканамічнага развіцця і структуры гаспадарчага комплексу Беларусі на пачатку XX стагоддзя. Працам А. Смоліча характэрны гістарызм, высокае значэнне прыродных умоў у прычынна-следчых сувязях з эканамічным становішчам, вялікая ўвага да структуры зямельнага фонду краіны і, асабліва, да няўжытых зямель, а таксама даследаванне перспектывы выкарыстоўвання прыродных рэсурсаў, прапановы па знаходжанню шляхоў да эфектыўнага развіцця гаспадаркі. Вучоны раіў ствараць у Беларусі аграіндустрыяльныя камбінаты, даў схему рацыянальнага размяшчэння сельскагаспадарчых культур на тэрыторыі БССР. На працягу жыцця А. Смоліч заставаўся прыхільнікам развіцця прамысловасці на аснове ўласных прыродных і сацыяльна-эканамічных рэсурсаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Коршук, У.К. Беларуская сацыялістычная грамада: стварэнне і дзейнасць [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/izdania/tif/2/Korshuk.pdf>
2. Коршук, У.К. Беларуская сацыялістычная грамада і праблемы нацыянальнай дзяржаўнасці Беларусі [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/izdania/tif/1/Korshuk.pdf>
3. Смоліч, А.А. Геаграфія Беларусі/ А.А. Смоліч // 4-е выд. – Мінск: Беларусь, 1993. – 374 с.
4. Смоліч, А.А. Эканамічнае становішча Беларусі перад вайною і рэвалюцыяй / А.А. Смоліч // Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху. – Менск: Выд-ва ЦВК БССР, 1924. – 78 с.